

”והיה העקוב למישור”:

בית דין צדק לבעיות לעגונות

בניו יורק - סקירה ודין

לעיתים קרובות אנו נשאלים, "כיצד אתם [בבית הדין-המיוחד להתרת עגונות, בניו-יורק] מעיזים להמשיך במעשיכם, נוכח ההתנגדות החריפה?!" אולי אינכם מודעים לכך, אך בכינוס זה, בהרצאות המלומדות שסקרו את היקף הבעיה וחריפותה ואת מגוון הדרכים לשחרור עגונות, ניתן המענה. אני יוצא מכאן מועשר ומעודד. נותרה רק עיקשותם של עמיתים - ואולי אף קנאה מסוימת - אך אפשר לעמוד בכך.

אכן, יש גם עיכובים אחרים. אחד מהם הוסבר יפה ע"י הרב ד"ר ערוסי: בישראל לא ניתן לפעול כמו בארצות הברית, מפני שאין כאן את החירות החוקית לכך: כאן קיים הממסד הרבני, הסבור שמעמדו בקהילה עלול להיפגע אם יעשה כרצון העגונות. גם המדינה אינה חפצה בפתרון ואינה מאפשרת לעשות בישראל כפי שאנו עושים בארה"ב, מקום שיש לנו קצת יותר חירות.

בארה"ב אכן עומד לנו יתרון החירות, שהרי קיימת הפרדה בין הדת למדינה: כל אחד, ואני בכלל זה, יכול להושיב בית-דין, ואכן כמה וכמה עמיתים, רובם בני דורי, עומדים להצטרף לסגל הדיינים. אחד התנאים לכך הוא שעבודתנו תיעשה בהתנדבות, מאחר שאיננו גובים תשלום מן הנצרכות לבית-הדין. לכן נדרש שלדיינים תהיה הכנסה משלהם, לבל ייווצר פיתוי כלשהו לגבות תשלומים. רק מי שכבר פרש לגמלאות יכול להרשות לעצמו להיות דין בבית-דין, העושה את מלאכתו לא לשם ממון אלא רק מפני שהיא מצווה.

מתן הגט (או השחרור בלא גט, אם נקבל את הצעתו של הרב פרופ' פלדבלום, שעל פיה לא יהא צורך בגט) צריך אף הוא להיתפס כמצווה, כאחריות של הקהילה. אולם בניגוד לכך, נעשה היום הגט, בפועל, למכשיר של סחיטה: לאחר שבבית-המשפט האזרחי נקבעים תשלומי מזונות, חלוקת הרכוש, משמורת ילדים וכו' - השלב הבא הוא ההליכה לבית-דין, בשביל הגט, ושם הרב נעשה מכשיר בידי הבעל, לגרוע מן המגיע לאשה בענייני ממון או להגדיל את זכויות הבעל בענייני הילדים. כל זה מגונה.

השראה לפעולתנו וחיזוק רב נמצאו לנו מן הדברים שכתב הפרופ' פלדבלום, ועליהם הרצה בכנס זה, מהם עולה בבהירות טיבה של בעיית הקידושין כבעיה מודרנית, הכרוכה בערכים של העידן המודרני. מדבריו למדנו כי ל"קניין" לא יכול להיות עוד התוקף המיוחס לו, שכן האשה המודרנית אין בדעתה להיקנות. יתר על כן, פרופ' פלדבלום הבהיר, כי קידושין דאורייתא משמעם ש"גופה קנוי", ואם כן, כדי שיחולו קידושין דאורייתא, נחוץ שהאשה תסבור כי גופה נעשה קניינו של בעלה - וכמעט אין אשה בת-זמננו הסבורה כך. על רקע זה ברור מדוע אנו נוקטים בעמדה, כפי שביארה ד"ר ארנוף, כי בימינו אין שום מקום כלל להנחה כאילו אשה מעדיפה נישואין כלשהם על פני חוסר-נישואין (זו ההנחה המוגדרת בתלמוד כ"טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלו").

כאשר ניסחתי עמדה זו בשנת תשל"ו, הבאתי עלי את ביקורתו של הרב סולובייצ'יק, ועד היום רבים

מעמיתי הרבנים מסתמכים על הרב סולובייצ'יק בהימנעותם מלהשתתף בבית-הדין שלנו, או אף מלעשות שימוש בפרי עבודתנו, כלומר לסדר קידושין לנשים שהתרו מעגינותן.

דברי אז היו מעוגגים בכתביו של ר' יצחק אלחנן ספקטור (אשר על שמו נוסדה בניו-יורק, ביום פטירתו, "ישיבת רבנו יצחק אלחנן"). בספרו עין יצחק כתב הר"א ספקטור, כי במצב בו יש [דין של] כפייה למתן גט, אין מקום לומר "טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלו"¹.

על דברי אלה הגיב הרב סולובייצ'יק בעל-פה, בהרצאה, ואמר כי אין דעתו נוחה מהפקעת קניין-הקידושין. יתר על כן, הוא הביע שם עמדה, כי נקודת המוצא שלנו צריכה להיות הקללה שבה נענשה חוה אמנו, "ואל אישך תשוקתך והוא ימשול בך" (בראשית ג, ט"ז). זוהי קביעה מזעזעת - לומר שמעמדה של האשה צריך להיגזר על פי קללה זו שבפסוק. הרב סולובייצ'יק הציב כך לאשה יעוד כה בלתי-מודרני, עד כי אנו תמהים עד היום הזה כיצד זה הוא, שהיה בעל כה נפלא, ומגדולי הדבקים בשיר השירים בכל הדורות, יכול היה לכתוב כך על נשים.

כשחזרתי לאחר הקיץ ההוא מישראל לארה"ב והבעתי בפני הרב סולובייצ'יק את פליאתי על עמדתו זו, הוא השיב לי: "רקמן, יתכן שאתה צודק כאן ואני טועה. אתה רואה את הדברים באופן היסטורי, ואילו אני רואה אותם לעתים באופן מטא-היסטורי". "מטא-היסטוריה" זו - איני יודע מה טיבה. אפשר שכוונתו לימות המשיח, שבהם לא יהיו עוד עגונות, מפני שכל הנישואין יהיו אידיאליים. אולם ביהדות כיום, עלינו להתמודד לפי שעה עם מוסד הנישואין הקיים בפועל. הפירוש שאנו נותנים לנישואין חייב להיות על פי התודעה המודרנית, שבה אין נשים מוכרות את עצמן וודאי אין בדעתן להקנות את גופן לבעליהן. אם לא נפרש את הנישואין המודרניים לפי הערכים המודרניים, לא יהיו לנו לא "דעת מקנה" ואף לא "דעת קונה", כלומר, אין השתתפות של בעלי דעה בכינון קשר האישות, וממילא אין לו כל תוקף. לנקודה זו רצוני להקדיש את שארית דבריי.

אמרתי אמש לפרופ' אוקין, כי אינני יכול לקבל פילוסופיה של הנישואין, המושתתת רק על זכויות וחובות. לא אחת ציטטתי בשיעורי את דבריו של האנתרופולוג הנודע הנרי מיין, שאמר כי המשפט עבר תמורה מסטטוס לחוזה.² המשפט הקדום הקנה לכל אדם סטטוס, אם גבוה ואם נמוך - כגון "עבד" או "בן-חורין", "זכר" או "נקבה" וכיו"ב. גם לנשים נשואות נקבע סטטוס בתור שכאלה וחובותיהן וזכויותיהן בכל ענין נגזרו מסטטוס זה. אולם בהיסטוריה האנושית חלה תמורה - מן הסטטוס אל החוזה, המאפשר לבני-אדם לשאת ולתת כרצונם ולהגדיר את הווייתם. כך פירש מיין את התמורה במערכות המשפט.

דברים אלו אמורים גם בהלכה היהודית. בראשונה הוגדר הסטטוס של "אשה נשואה", וממנו נגזרו כלל החובות והזכויות של המשויפת לסטטוס זה. לאחר מכן חלה תמורה בתפיסת הנישואין, ותחילתו של קשר נישואין נתפסה לא כהחלה של סטטוס, אלא ככניסה להסכם חוזי. כתוצאה מכך הושם דגש בהלכה על יסוד שלא היה קיים בתחילה, והוא הדרישה הבסיסית להסכמה מצד האשה. שריד לדין הקדום (המבוסס

על סטטוס) אפשר לראות בכוחו של האב לקבל קידושין בבתו הקטנה, בלי הסכמתה. עברו מאות בשנים עד שהושם מעצור לכוח זה. (אמנם כוחו זה של האב לא בוטל לחלוטין, אך הוטלו עליו הגבלות חמורות, והדבר נחשב לחרפה איומה).

ההלכה היהודית היתה חלוצה לא רק בכך שהכירה בזכותה של אשה (נשואה) להחזיק רכוש בפני עצמה, אלא גם בנותנה מקום לאשה לבחור אפשרות, שהיא תפרנס את עצמה. אם יש לה הכנסה טובה, היא רשאית להכריז כי היא מוותרת על "מזונות" מבעלה ושומרת לעצמה את פרי עמלה, כפי שקבע רב הונא: "יכולה אשה שתאמר לבעלה: 'איני ניזונית ואיני עושה'". מלבד זה ניתן מקום להסדרים שונים ומגוונים על-ידי תנאים בשטר הכתובה. עולה מכך כי הנישואין עוצבו כהסכם חוזי, ובכלל זה התנאי, שנכלל בשטרות הכתובה בכמה קהילות, שאם הבעל יסרב לתת גט יהיו הנישואין בטלים למפרע.

אולם מה שקרה, לדברי מנחם אלון הוא, שאיפיון הנישואין כחווה הוליך לחוסר אחידות מופרז וגרם לרתיעה ולחזרה של פוסקי ההלכה, אל מגמה של איפיון הנישואין כסטטוס, מגמה של האחדת הדין באמצעות סילוקם של תנאים בנישואין. שינוי זה חולל את הבעיות שיש לנו היום. עתה אנו עדים להיפוך המגמה שוב, מן הסטטוס אל החווה.

כאשר אנו מדברים עתה על חוזים הנכרתים בין גברים לנשים, אין מדובר רק בשוויון גרידא. הגמרא דנה במקרה של איש שאמר לאשה דבר הבל: "הרי חציך מקודשת לי" (קידושין ז' ע"א), והסוגיא מתלבטת - על פי איזה סוג של תקדים ראוי לדון כאן ולהכריע אם יש תוקף לקידושין כאלו? אם נשווה זאת לדיני ממונות, הרי יתכן לקנות חציו של דבר, כגון חציו של מגרש - וכך גם חציה של אשה. אולם יש גם מקום להשוות זאת לדיני הקדש, שם הכלל הוא כי המקדיש חלק מבהמה, חל ההקדש על כולה. לפי סוג שני זה של תקדימים נצטרך לומר, שהאשה כולה מקודשת, אף-על-פי שהוא אמר "חציך מקודשת". כאשר היה על חכמים לבחור בין שני סוגי התקדימים, הם התעלמו מן ההשוואה להקדש ובחרו בהשוואה לדיני ממונות, כדי להעצים את המימד החוזי בנישואין. הם קבעו שאינה מקודשת כלל, ושללו את האפשרות שהקידושין יחולו על כולה - מפני שהיא לא הסכימה לכך.

אולם, מה באשר למימד הקדושה שבנישואין, מה שמעבר לזכויות ולחובות? המחויבות ו"ערכי המשפחה" הם מעבר לזכויות ומעוגנים בזיווג אמיתי, בקשר האישות, שתחילתו אולי בשעת הטקס. כאן מדובר ביחסים ארוכי-טווח שצריכה לשרות בהם קדושה. משום כך יש במסכת קידושין שני פרקים: האחד, שכותרתו בלשון קניין והאחר, שכותרתו בלשון קידושין. נחוצים שני היסודות: לא רק חווה אלא גם קדושה - ומכאן גם הבעיות.

אינני יודע איזו דמות ילבושו הטקסים שיעוצבו בעתיד, אולם חיוני שהנישואין יהיו כרוכים לא רק בסיוע הדדי או בחלוקת רכוש. חינוך הדור הבא והדורות הבאים אחרי תלוי ביסוד השני דווקא, ביסוד הקדושה. משום כך, בכל מעשינו אנו משתדלים לשמור על עקרון החירות: החירות לכרות חווה והחירות להשתחרר.

כאשר הנישואין חדלים מלתרום לקדושה או לכל ערך אחר, אין בהם אושר - נישואין אלו כבר גוועו. זהו ביטוי בעל חשיבות מכרעת בכתביו של ר' משה פיינשטיין, "הנישואין כבר גוועו". בלתי מוסרי אז להשאיר את מסגרת הנישואין על כנה, שכן בכך מעמידים אז את הבריות בנסיון קשה ומביאים אותם לידי חטא. למען יסוד הקדושה חייבים אנו למצוא פתרון, והשבח לאל, אכן הוא נמצא, קצת בזכות "הפקרות" של חירות, שבה יקומו הרבה בתי-דין, על-ידי כמה וכמה מעמיתני. לקידומה של מטרה זו עשוי כנס זה לתרום תרומה חשובה.

הערות

1. הרי"א ספקטור, שו"ת עין יצחק, חלק א', אבן העזר כ"ד.
2. לסקירה על שיטתו של מייך בענין זה, ראו - Feaver, George. *From status to contract: a biography of Sir Henry Maine, 1822-1888* London: Longmans, 1969.

א

"בית-דין צדק לבעיות עגונות" שהקים הרב עמנואל רקמן, העביר את הטיפול בנושא ההלכתי המסובך של עגונות, מהשלבים של "לשמוע, ללמוד וללמד" אל השלבים "לשמור ולעשות". צעדו של הרב רקמן בהקמת בית-דין זה מהווה חריגה יסודית מהמקובל עד עכשיו בעולם האורתודוקסי ואין פלא שהוא מעורר סערה המלווה בהאשמות, התקפות ואף לעג ובזיון על בית- הדין ועל יוזמו.

הנושא טעון משום שהוא מהווה זירה כאובה במיוחד להתנגשות ערכית קלאסית. מצד אחד עומד תפקוד חייהן של אלפי נשים אשר נאלצות לחיות כבודדות, משוללות כל אפשרות להתחתן ולהקים משפחה. ואין לראות בבעיית העגונות נושא נשי או פמיניסטי בלבד; הנושא האמיתי שעומד על סדר היום הוא כבוד התורה וכבוד האדם. כמו-כן יש לדחות מכל וכל את הניסיון לתאר את המצוקה כהתנגשות בין ערכי התורה לבין ערכים הומניסטיים-מערביים. השארת אלפי נשים במצב עיגון עומדת בסתירה מוחלטת לערכי התורה. בין הדברים הראשונים אחרי מתן תורה נאמר:

כל אלמנה ויתום לא תענון. אם ענה תענה אותו, כי אם צעוק יצעק אלי, שמוע אשמע צעקתו.
וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב, והיו נשיכם אלמנות, ובניכם יתומים. (שמות כ"ב, כ"א-כ"ג).

אזהרת התורה מסמרת שיער. איזו קללה מטילה התורה על מי שפוגע באלמנה! ומה בעניין עגונה, מה בעניין צעקותיה? האם הקב"ה לא שומע? האם נוכל להרשות המשך העינוי? והרי מה ההבדל האמיתי שבין אלמנה לבין עגונה? ביסוד הדבר, יש הבדל אחד: לאלמנה יש תקווה, לעגונה אין תקווה. הרגישות למצוקתה של עגונה מופיעה בחריפות מיוחדת בתורה שבעל-פה. ביטויים נדירים מופיעים בתלמוד, אשר נעדרים בנושאים אחרים: "משום עגונה הקילו בה חכמים"¹ או "לעקור דבר מן התורה"². קבלת עדות אשה, עד אחד, עדות בכתב, עדות שפחה, הוויתור על דרישה וחקירה בעדים בנושא עגונות מהווים סטייה יסודית מהלכות עדות המוכרת בכל התורה כולה. ולמה? המילים האחרונות של הרמב"ם בהלכות גירושין מסכמות את הנושא: "...כדי שלא תשארנה בנות ישראל עגונות"³. המסקנה ברורה: המאבק לשחרור האשה מכבלי עגינות איננו מיוסד על ערכים הומניסטיים חיצוניים, אלא הוא מערכי היסוד של התורה עצמה.

ומצד שני, אי אפשר להימנע מן הכרה שההלכה מהווה מערכת בעלת כללים משלה ודינמיקה פנימית משלה. יש דרכי פסיקה ואי-אפשר לערער עליהם מבלי לערער את יסוד המבנה כולו. אחד מכללי-יסוד של ההלכה היא, שהכרעות גדולות בהלכה נעשות אך ורק ע"י גדולי ישראל, שהתקבלו כפוסקים ע"י העם. וגם גדולי ישראל עצמם היססו מלקבוע חידושים מרחיקי-לכת בהלכה בלי גיבוי אחרים, שראו בהם גדולים מהם. כשעמד הרב יחיאל ויינברג זצ"ל, בעל ה"שרידי אש" בפני בעיה קשה, הוא הפנה את השואל אל הרב הראשי לישראל, הרב יצחק הרצוג זצ"ל⁴. כשפירסם הרב משה פיינשטיין זצ"ל את היתר העגונות אחרי השואה,

הוא סייג את פסקו בקביעה "אם יסכימו חברי לזה"⁵. כשהתיר הרב בצלאל זולטי זצ"ל להסתדרות הרבנים של ארצות הברית ההסכם לפני נישואין, הוא היתנה את פסק ההלכה בשיקול דעתם של רבני ארצות הברית "ובייחוד זה נתון לדעת ידידי גאון ישראל ותפארתו, מריה דאתרא של יבשת אמריקה, הגאון האדיר ר' משה פיינשטיין שליט"א, וכאשר יגזור הוא כן יקום"⁶. העובדה ההיסטורית הפשוטה בהלכה היא, שלא פעם, לא הטענה קובעת, אלא הטוען. אם כן, איך אפשר לבעוט במסד הפוסקים ולצפות להכרה?

ההתנגשות הזאת בין הדרישה המוסרית של התורה להיאבק נגד עינוי עגונות, לבין ההכנעה לסמכותם של גדולי ישראל מהווה את היסוד הרעיוני והרגשי לסערה הציבורית.

ב

מדוע הפכה בעיית העיגון למצוקה מרכזית בדורנו? ומדוע מתקשה דורנו למצוא פתרון מתאים לבעיה? בעצם, מדוע נאלץ הרב רקמן לנקוט בצעד, שהוא עצמו מבין את הסכנות הטמונות בו? דומה שבתקופתנו הצטלבו שלושה גורמים, ליצור מצב קשה במיוחד.

הגורם הראשון להחרפת הבעיה הוא העלייה הדרמטית במספר הגירושין בעידן המודרני. הפרדת זוגות הפכה ממצב שולי, לאופציה נפוצה בחברה המודרנית, המגיעה במקומות מסוימים לעשרות אחוזים⁷. יש חלקים מן החברה היהודית, שאחוז הגירושין בהם עובר אף את ה- 50%! מובן הדבר שריבוי גירושין מביא עמו ריבוי מקרים של מסורבי גט ועגונות. כשמספר הגירושין היה קטן, פתרונות מקומיים הספיקו. אולם בתקופה שבה גירושין הפכו לנורמה וכשיש אלפי מסורבי גט, פתרונות מקומיים אינם מספיקים ונדרש פתרון או פתרונות יסודיים.

שנית, אין זה מקרה שבית-הדין המיוחד של הרב רקמן צמח בארצות הברית. עם כל הקושי של המצב בישראל, בכל-זאת יש בישראל מערכת מסודרת של בתי-דין רבניים, המעוגנת בחוק ואשר בידם כלים חוקתיים וסנקציות לאלץ, או לפחות ללחוץ על הבעל לתת גט לאשתו. אולם בארה"ב, הקהילה היהודית היא חלשה ונסיונות להטיל סנקציות על בעלים מסרבי גט הם בדי"כ חיוורים. חמורה יותר היא העובדה, שאין היום בית-דין רבני בעל מעמד וכח בכל ארה"ב. ספר מיוחד ונועז של רב חרדי מתאר את המצב בניו-יורק במילים אלו:

...כי בעיר שנמצא בה כמה מאות אלפי יהודים שומרי שבת לא יהיה בית-דין אחד אשר כולם בלא הבדל יתנו בו אמון כי מאתם לא תצא ח"ו משפט מעוקל ועליהם יש לסמוך בלא שום ספק. כי הם יודעים את ההלכה על בוריה וגם הם אנשי אמונים וכל חפצם אינו אלא להציל את העשוק מיד ע'שקו ובשום ממון וכבוד שבעולם לא ינטו מן האמת והצדק... והדבר ברור כשמש, כי אם היו לנו עכשיו שופטים כאלה לא היה אף אחד הולך לערכאות של גוים, כי מלבד דחזקה דלא שביק אדם היתירא ואכיל איסורא, היה נחשב זה שגעון פשוט כאשר נודע אשר המשפטים שלהם רחוקים הם מצדק והעשיר שיכול לשכור עורך דין גדול

עבור דמים יקרים יוצא כמה פעמים זכאי, אפילו הוא ודאי חייב, וגם כל משפט נמשך שנים הרבה כנודע, ואם בכל זאת רצים לבית משפט שלהם ולא לבית דין של ישראל, בטח לא זה האשמת הבעלי דין רק אשמת הדיינים ואין לך חילול התורה וחילול שם שמים גדול מזה⁸.

במצב עגום זה, אי-אפשר כלל וכלל לצפות לעשיית צדק לעגונות.

הנתון השלישי הוא העיתוי שבו הופיעו שתי הבעיות הנ"ל בזירה החברתית. אנו חיים בדור, שמסיבות שקשה להבינו, אין לנו פוסקים בעלי שיעור קומה, המוכנים לעשות צעדים גדולים ונועזים בהלכה. הטרגדיה היא שהיה לנו גדול אחד, אשר שילב תעוזה ומקוריות אדירה בהלכה, ושזכה למעמד ייחודי ציבורי, והוא הרב משה פיינשטיין זצ"ל. לדאבונו הרב, פעילותו ההלכתית הואטה בגלל גילו בשנות ה-80, דווקא בתקופה שבה זינקה בעיית העגונות. יתכן שאותה תעוזה שהוא גילה בהתרו הגורף לבעיית הממזרות בארה"ב ובהתרו הכולל של עגונות אחרי השואה, היתה מביאה אותו לפתור גם את בעיית העגונות העכשווית⁹. אבל הרב פיינשטיין זצ"ל אינו בחיים ולא נראה לעין בנוף ההלכתי היום, אדם עם התעוזה הנדרשת והמעמד הנחוץ להביא לתיקוני יסוד.

התמונה הכוללת תהיה חסרה אם לא נצביע על פעילותם הנמרצת של דיינים מסוימים והרכבי בית-דין אחדים, וכן על מעשי גבורה של יחידים לחלץ עגונות בודדות ממסגרתן. סיפורי ההצלחה הם פרי של נחרצות ותעוזה, שחייבים אנו להצדיע בפני עושיהם ולהעריצם. ובכל-זאת, אי-אפשר להתעלם מן העובדה שהשילוב של עליית מספר מסרבי גט, חולשת הקהילה היהודית והחסר בפוסקים בעלי שיעור קומה, כל אלה ביחד יוצרים מצב שבו חסר פתרון מניח את הדעת לאלפי נשים, הנשבות בכבלי העגינות ברחבי העולם.

ג

לתוך חלל ריק זה נכנס הרב רקמן ובית-דינו. כדי לדון בגישתו בפתרון הבעיה, עלינו להשתחרר מהסערה הציבורית ולהתייחס לגופו של דבר, לטענותיו.

הבעיה שעמדה בפני הרב רקמן היא, שמבנה הקידושין והנישואין מבוסס על המודל של קניין. למרות שמהות הקשר הנוצר מוגדרת כ"קידושין", דרך יצירת הקשר הוא ע"י הדפוס הידוע של קניין, דהיינו, הבעל מבצע מעשה קניין באשתו וע"י זה נוצר החיבור ביניהם. ניתוק הקשר, אם כן, מחייב את בעל הקניין (הבעל) להפר את בעלותו (לתת גט), ולאשה אין כל יכולת לנתק את הקשר מצידה. סירוב הבעל לבצע את הגט משאיר את האשה בלי אופציות, ולכאורה מונע כל פתרון למצבה הקשה.

הרב רקמן גילה במספר תשובות של הרב משה פיינשטיין זצ"ל, פתרון מקורי ונועז. במקרים מסוימים של נשים עגונות, ניצל הרב פיינשטיין תכונה אחרת של קניין כדי לשחרר נשים מעיגונן. קניין מניח שלשני הצדדים יש הבנה משותפת בעניין ה"עסקה". אם לעומת זאת, מתבצע קניין כשלאחד הצדדים חסר נתון, ואם היה יודע את הנתון לא היה מסכים לעסקה, הרי זה מוגדר כ"מקח טעות" והקניין מבוטל מן היסוד,

מפני שהוא מושתת על טעות. במספר תשובות באגרות משה מכיר הרב פיינשטיין בחוסר ידיעת האשה בזמן קבלת הקידושין על תכונה שלילית בבעלה כ"מקח טעות", והוא מבטל את הקידושין למפרע! אי"כ אין צורך בכלל בגט, משום שהקידושין אף פעם לא חלו והאשה משוחררת להתחתן.

מה שמקשה על הטיעון של "מקח טעות" היא טענת הגמרא "טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלי", היינו, אשה מעדיפה להתחתן עם כל אדם מלהשאר רווקה. חידושו של האגרות משה הוא ביישום יסוד המופיע בפסוקים, שכשיש מום גדול, טענת "טב למיתב" אינה תקפה וניתן לבטל את הקידושין למפרע מטעם מקח טעות.

הרב רקמן ובית-דינו נתלו באילן זה והעבירו את הטענה שלב קדימה. בחברה המודרנית, שבה יש לנשים מקורות פרנסה עצמיים ושבה רווקות היא אופציה מקובלת, באופן אוטומטי נחלשת הטענה של "טב למיתב", וביתר קלות ניתן להשתמש בנימוק של "מקח טעות". אי"כ למשל, במקרה של אשה מוכה ע"י בעלה: הרי ידוע היום בפסיכולוגיה, שתכונה כזו של בעל אינה מתפתחת בזמן הנישואין אלא היתה שם מראש ורק מתגלה עכשיו. האם לא נכון לשאול לאשה את השאלה: אם תכונה זו של בעלך, שהיתה קיימת בזמן הנישואין היתה ידועה לך קודם לנישואין, האם היית מסכימה להתחתן? אם הערכת בית-הדין היא שתשובתה היא שלילית, יש להכריז על "מקח טעות" ולבטל את הקידושין מעיקרו. ומה בעניין תכונות כמו עקשנות וחוסר אחריות, האם גם הן עילות ל"מקח טעות"? ואז ניתן לקחת את הטענה שלב קדימה: אם בעל מגלה אכזריות כזו שהוא מוכן לעגן את אשתו עשרות שנים? האם זו לא תכונה קשה, שידעתה מראש היתה מונעת מן האשה מלהתחתן איתו? כמובן, עם טענה כזו ניתן להתיר כל העגונות.

יש שתי בעיות בגישה הזו. ראשית, באגרות משה מצמצם הרב פיינשטיין את טענת "מקח טעות" אך ורק לבעיות קיצוניות ביותר, שהיו ודאי קיימות לפני הנישואין, וכשברור לעין שהאשה לא היתה מסכימה מראש בשום פנים ואופן להתחתן אם הבעיה היתה ידועה לה. בעצם, הוא משתמש בטענה רק במקרים שבהם כל היסוד של קשר בין בני-הזוג מעורער; כשיש בעיות מיניות אשר פוגעות בקשר בין איש ואשה (אין-אונות או הומוסקסואליות)¹⁰, מחלה נפשית קשה, שמונעת קשר אנושי בסיסי (שיגעון)¹¹, ומצב שבו האדם הוציא את עצמו מכלל ישראל (משומד)¹². מקרים אלו מוגדרים אצלו כ"מום גדול" ובסיס לטענת "מקח טעות". אין שום בסיס או רמז בדבריו על נכונות להשתמש בטענה זו בעניין תכונות רעות ובאופן גורף.

יתרה מזו: הרי כל זוג נשוי יודע שאחרי הנישואין מגלים תכונות יסוד חדות על בן/בת הזוג. במקרים מסוימים יש הפתעה לטובה, ובאחרים? הפתעה לרעה. בנוסף לכך, לכל אדם יש קווי אופי שיכולים להתפתח בכיוונים חיוביים או שליליים; התוצאה תלויה בנסיבות החיים ובגורמים רבים ומורכבים כגון: הצלחה או כשלון בעסקים, מצב משפחתי, מעמד חברתי וכו'. אם נכיר בכל תכונה רעה שמתגלה אצל בן-זוג כאילו היתה קיימת כבר בזמן שהתחתנו ולכן בסיס ל"מקח טעות", הרי מתערער כל יסוד מוסד הנישואין; לאיזה זוג אין מקרה כזה? ויום אחד, כשייעשה מיפוי גנטי ויתגלה גן רע? גם זו תהיה עילה לביטול קידושין!

בהעברת שיטה משימוש במקרים קיצוניים לנורמה, מסתכנים אנו בחתירה מתחת לעצם מוסד הקידושין. עם כל הנועזות של צעדי בית-הדין המיוחד, יש בגישתו בסיס פסיכולוגי הלכתי ממוקפק, אשר יתכן, בגלל ערעור מוסד הנישואין כולו, ייצא שכרו בהפסדו.

ד

בסופו של דבר, ישנן שתי שאלות גדולות, מרכזיות בעניין הרב רקמן ובית-דינו:

מוקדם מדי היום לקבוע אם בית-הדין המיוחד יהיה התחלה של פעילות ענפה או אפיזודה היסטורית מעניינת. השאלה היא: מה תהיה ההשפעה האמיתית של בית-הדין על הטיפול בעגונות? האם קיומו ידליק נורה אדומה אצל פוסקי הדור ויזרז מציאת פתרון/פתרונות חלופיים לעגונות; או האם ח"ו הקמת ביה"ד תביא תגובה נגדית אשר תגרום סגירות יתר והתבצרות בעמדות קיימות? אנו רק יכולים להתפלל שהראשון יתרחש.

השאלה השניה היא הקשה יותר: חלק מהעגונות שהרב רקמן התיר, ודאי מתחתנות מחדש, ולחלק מהן נולדים בנים ובנות. בעוד 20 שנה, כשהבנים והבנות מנישואין "שניים" אלו יבואו להתחתן? האם יתייחסו הרבנים לאמותיהם כנשואות עדיין לבעל "הראשון", דבר שיעשה את הנולדים למזורים? או, למרות התנגדותם הנמרצת לפעילות בית-הדין המיוחד¹³ האם בכ"ז יכירו בדיעבד בפעילותו ויקבלו את הבנים והבנות ככשרים?¹⁴

בתשובה לשאלה זו יהיה תלוי גורלם של עשרות, אם לא מאות ילדים. ואין כאן דרך ביניים. אם ביטול הקידושין ע"י הרב רקמן ובית-דינו יוכר בדיעבד כתקף, יזכה הרב רקמן למקום מיוחד של כבוד כשומע זעקת עגונות ומוציאן ממסגרתן. אבל אם ח"ו ביטול הקידושין יידחה כלל וכלל, יכול להפוך ניסיון נועז לשחרור עגונות להרפתקה טרגית ובלתי אחראית, אשר יוצר ציבור של מזורים, המנועים מלהתחתן לציבור היהודי הרגיל, לעולם ועד. גם בזה אנו רק יכולים להתפלל שהתרחיש הראשון יתקיים.

על המימרה "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם" מסיים המהרש"א את מסכת יבמות במילים אלו:

כי הקב"ה נתן עוז וכח לעמו שהם תלמידי חכמים בדבר הזה להיות מקילין בדבר, שהרי ד' יברך את עמו בשלום כמו שכתוב וכל נתיבותיה שלום, ואין כאן שלום אם תתעגן, ובדרך זה יתפרש המקרא "ישא ד' פניו אליך" גם לעקור דבר מן התורה לפי "שישים ד' לך שלום".

אנו רק יכולים להתפלל שדברי אגדה זו יהפכו בקרוב להלכה.

הערות:

1. גיטין דף ג' ע"מ א'; יבמות דף פ"ח ע"מ א'.
2. יבמות, דף פ"ט ע"מ ב'.
3. רמב"ם, יד החזקה, הלכות גירושין, פרק י"ג ה"ג כ"ט.
4. הרב יחיאל יעקב ויינברג, שרידי אש, חלק ג' סימן כ"ב. הוא מסכם בענין הרב הרצוג: "וכאשר יורו הוא, ובית-דינו, כן יקום". מעניין לציין שכמו שהוא נכנע למרותו של הרב הרצוג, כך תלמידיו נכנעו למרותו. תלמידו, הרב פרופ' אליעזר ברקוביץ מסיים מכתב המובא בשרידי אש במילים אלו: "יורק אם יסכים מורי ורבי הגר"י ויינברג שליט"א, אז נעשה מעשה, ובאופן שהוא מורה לנו" (חלק ג', סי' ל"ה).
5. הרב משה פיינשטיין, אגרות משה, יו"ד א', סי' מ"ג ע"מ ק"ג.
6. מובא בספרו של הרב משה ריסקין, Women and Jewish Divorce, 1989, ע"מ 7:15. בשנת 1999, התחתנו בנישואין רבניים במדינת ישראל 26,500, והתגרשו 8,604, זאת אומרת שכשליש מן הנישואין היום מסתיימים בגירושין.
8. הרב יום טוב הלוי שוורץ, עיניים לראות, בהוצאת המחבר, תשנ"ז, ניו-יורק, הקדמה.
9. מענין לציין שהרב פיינשטיין מסיים את ההתר לעגונות אחרי השואה במילים אלו: "זה הנראה לעניות דעתי למעשה שלא לעגן הרבה בנות ישראל ולא לבטל בני"י מפריה ורבייה ולא לגרום שיפרצו" (יו"ד חלק א' סעיף מ"ג). טענות אלו חלות גם על המצב החברתי הנוכחי ונותן מקום לחשוב שאולי הוא היה מפעיל פתרון רב-הקפי לבעיה.
10. הרב משה פיינשטיין, אגרות משה, אבן העזר, חלק א' סי' ע"ט; חלק ד' סי' קי"ג. במקרה של אין-אונות הוא מנמק דברו בטענה "ופשוט ברור שאם אינו ראוי לתשמיש, הוא מום היותר גדול לענין מי שנישאת האשה לו".
11. שם, חלק א' סי' פ'; חלק ג' סי' מ"ו. נימוקו הוא: "וכיון זה (שיגעון) מום שלא ראוי לאישות כלל שהרי א"א לדור עמו...".
12. שם, חלק ד' סי' פ"ג. הרב פיינשטיין מתקשה בהיתר זה ומתאמץ למצוא הוכחות שמשומדות של בעלה מהווה באמת מקח טעות עבור אשה שאינה שומרת מצוות. למרות שהאשה עזבה את בעלה מיד עם הוודאות היותר משומד, עדיין מסתייג הרב בקביעה ודאית של מקח טעות. קביעותיו הנחרצות למקח טעות הן כולן במקרים של בעיות המערערות את עצם מוסד הנישואין (עם הערות 10 ו- 11 מלמעלה).
13. עיין למשל מכתבם של בית-דין דאמריקא מיום ז' מרחשון, תשנ"ט. אחרי דיון ארוך בנושא הם מסכמים: "...we must presume that the women released by this new beth din are still married. It would be a violation of halacha for any member of the Rabbinical Council of America to perform a wedding based on a psak of this new beth din".
14. כדי להתיר ממזרים משתמשים לפעמים בהיתרים שנדחים במקרים רגילים. למשל, במקרה המשומד (הערה 11 לעיל), למרות שהרב פיינשטיין מסתייג מלבטל קידושין כדי להתיר לאשה להתחתן, בכ"ז הוא מוכן להזדקק לביטול קידושין, כדי להתיר ממזרים אם יש צורך בזה. בסיום התשובה הוא כותב: "ומ"מ אני אומר שלמעשה יש להמנע מלהזדקק להתירה... אך אם תינשא בלא היתר בי"ד, יועילו הספקות שלא לאסור לבניה אם תלד".

כוח הבעל בדיני גיטין - האומנם מעוות לא יוכל לתקון?

נעם זהר

השאלה שבכותרת מיוסדת על לשון הפסוק בקוהלת (א', ט"ו), "מעוות לא יוכל לתקון", שנדרשה בין היתר לענין הממזרות - והתכוונתי לרמוז בכך גם לתלונתו של דניאל חייטא, על העושה הנעשה תחת השמש "מכוחה של תורה" (ויק"ר ל"ב, ח'). אך לפני שנעסוק בשאלת התיקון ודרכיו, עלינו לעמוד על הרישא, על התופעה שכיניתיה "כוח הבעל בדיני גיטין". אי-אפשר להתחיל לברר או לסכם מאומה, בטרם נבהיר לעצמנו דבר פשוט: האומנם יש כוח לבעל בדיני גיטין? או, אם נדייק: האומנם יש יתרון כוח לבעל בדיני גיטין?

נראה לי, עם כל המחלוקות והוויכוחים והדעות השונות, בין שהיו מיוצגות בתוך האולם הזה היום, ובין שלא היו מיוצגות, שיש לפחות הסכמה ברורה בענין זה, הסכמה המקיפה כל מי שישר עם עצמו? למעט אולי אפולוגטים קיצוניים? שאכן יש יתרון כוח לבעל בדיני גיטין. אי-אפשר ללמוד מסכת גיטין, אי-אפשר ללמוד מסכת קידושין, אי-אפשר ללמוד מסכת יבמות? ואי-אפשר לקרוא עיתון, אם נעבור מקודש לחול? מבלי לדעת את הדבר הזה. הדבר מבורר היום לפנינו באין חולק. ובכן, יש יתרון כוח גדול ועצום לבעל בדיני גיטין. בבוקר, במושב שהוקדש לתיאור הבעיה, הדברים נתבררו בהרחבה ואיני צריך לחזור עליהם כאן.

הבה נעבור אם כן לשאלה, האומנם יתרון כוח זה הוא בגדר "מעוות לא יוכל לתקון"? אחלק את השאלה לשני חלקים. ראשית, האומנם לפנינו "מעוות"? כאן אני סבור שיש מחלוקת גדולה מאוד. אמנם בכך שיש "מעוות", כלומר, שיש עיוותים מסוימים – אי-צדק, תקלות וקלקלות במשפטי גיטין ובעניני אישות המתבררים בבתי-דין רבניים בארץ ובחו"ל, הכל מודים. אבל רבים אומרים שהעיוותים והקלקולים האלה נובעים רק משימוש לרעה בכוח הבעל בדיני גיטין. כלומר, התורה נתנה כוח לבעל, הגט תלוי בו וברצונו, האיש מגרש ולא האשה מתגרשת, כלשון הכתוב: "ושלח את אשתו, וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה" (דברים כ"ד, א', ג'). על עיקרו של דין זה כשלעצמו אין לנו להלין. אלא מה? יש לפעמים אנשים רעים וערלי-לב, שיצרם הרע משיא אותם וגורם להם להשתמש לרעה בכוח שמסור בידיהם כדין.

לעומת האומרים כך, שייך אני לאלה האומרים (וכאן אני רק חוזר על דברי חלק מקודמי במשך היום הזה), שהבעיה היא עצם כוח הבעל בדיני גיטין. לא השימוש לרעה שמתרחש אחת למאה או אחת לאלף או אחת לרבבה, אלא עצם זה שיש יתרון כוח לצד אחד? הוא עצמו שורש התקלה והבעיה. הדברים נאמרו ביסודם אתמול ע"י פרופסור סוזן אוקין ונשנו גם הבוקר, ושוב במהלך היום. גם זוג שאינו מתגרש בכלל ולא מגיע לידי גירושין, אם הם נמצאים בתוך מערכת משפטית חברתית, שבפועל נותנת יתרון כוח לאחד על גבי רעותו, הדבר הזה מעיב ברב או במעט על כל מערכת היחסים שלהם. לא צריך להיות חכם גדול בשביל להבין זאת. צריך רק להיות ישר-לב בשביל לראות זאת (שתי סגולות אלו אינן זהות: לא הכל תלוי רק בחוכמה).

לכן עלי לחלוק מתוך כבוד עם ידידי ומורי דניאל טרופר, מורי עוד מימי ארגון "גשר", וטוען אני ששאלת הפמיניזם היא מאוד רלבנטית לדיון הזה. שכן השאלה היא באמת: האם יש בעיה בעצם יתרון הכוח של הבעל? אני נוקט כאן במלה "בעל", למרות שאיני רגיל להשתמש בה, שהרי בהקשר הזה של דיני גיטין בוודאי קיים ענין של בעלות. ראייתה של בעלות זו כ"מעוות" נגזרת מהכרה בסיסית של שוויון - בין שנקרא לה "פמיניסטית" או דתית, כפי שדרש אותה בצדק הרב ערוסי מספר בראשית על פי מדרש רבה, ש"דו-פרצופין בראוי", דהיינו, לא האיש נברא ראשון, אלא שניהם נבראו יחדיו בצלם א-להים (ב"ר, פרשה ח'). הפנמת העקרון, ששוויון חייב להיות בסיס ליחסי האישות וליחסי רעות ואהבה היא כאן ביסוד הדברים. לעומת זאת, יש הדבקים בתפיסה פטריארכלית של הזוגיות, ברוח האימרה "איזו אשה כשרה? העושה רצון בעלה", או הדברים שד"ר רות הלפרין-קדרי ציטטה קודם מתשובות הרא"ש, "לא הנחת בת לאברהם אבינו יושבת תחת בעלה". דברים אלו של הרא"ש באים במפורש למנוע גירושין ביוזמת האשה, "שמא עיניה נתנה באחר". אולם לגבי האיש, הן קבע רבי עקיבא (גיטין, צ', ע"א) שהוא יכול לגרש את אשתו "אפילו מצא אחרת נאה ממנה"? וגם אם זאת לא סיבה אידיאלית, הרי יש בכוחו לגרש מטעם זה! ובכן, אם האשה לא יכולה להתגרש מטעם מקביל, ברור שיש כאן יתרון כוח, המעיב כאמור, על כל היחסים. משום כך, הביקורת הפמיניסטית, או בשפה ההלכתית היהודית? הדיון על שוויון ועל צדק, קיום "צדק צדק תרדוף" בתוך יחסי האישות? הם היסוד שצריך לפתוח בו את הדיון.

מנקודת מבט זאת ברור, שיש כאן "מעוות"? לא בשימוש ברעה שנעשה לפעמים בכוח הבעל, אלא בעצם הדבר שיש יתרון כוח לבעל בדיני גיטין. אם מכירים בכך, השאלה היא: האם הדבר הזה יוכל לתקון? מושג זה של "תיקון" יש לו יסודות גדולים בהלכה, ומשורש זה נגזר כמובן גם המונח "תקנה". כבר נזכר כאן היום הפרוזבול שתיקן הלל, והנימוק לכך הוא "מפני תיקון עולם", כפי שנמסר במשנה גיטין, בפרק השולח, שכולו מוקדש לדברים שנוסדו מפני תיקון עולם, ובכללם הפקעת קידושין ודברים קרובים לכך. ברמה העקרונית ברור שחייב לבוא כאן תיקון גדול. מה שעלינו לשאול הוא, כיצד יבוא התיקון הזה? כאן אני רואה שתי דרכים עיקריות.

דרך אחת היא לנקוט בשיטה שאני קורא לה "שיטת הטלאים והפטנטים". בכינוי זה איני מתכוון להביע זלזול, שהרי כל מערכת משפטית? וההלכה בכלל זה? נוקטת הרבה פעמים בשיטות של טלאי. גם בתחום התיקון הפיזי, לא תמיד נבון לחתור לתיקון מושלם, כפי שהסביר לי לא מכבר מנהל המוסד, כאשר המליץ לי לא לנסות לתקן את צינור הפליטה במכונת "לפי הספר": "אם תפנה למוסד המקורי", אמר, "ידרשו ממך אלפיים שקל וגם לא יתנו לך אחריות, כי זה יתקלקל לך שוב. הבעיה הזאת מוכרת והפתרון הוא לעשות טלאי של הלחמה וככה כולם נוסעים." מבחינה פרקטית, כל מערכת משפטית עובדת כך, ויש הרבה דברים חשובים שיכולים להיתקן בדרך זו. בעניינינו, יש הסכמי ממון למיניהם, וגם סוגים אחרים של הסכמי קדם-נישואין. כמו-כן יש פתרונות אד-הוק, כגון על-ידי מציאת דופי בדיעבד בע"ד הקידושין ועוד פתרונות אחרים, שלפעמים יש בהם ישועה גדולה, דווקא ע"י דיינים נועזים, בעלי אחריות ובעלי הכרה דתית עמוקה, וכבודם במקומם מונח. עיקרם של פתרונות אלו הוצעו לפנינו ע"י עו"ד אסתר סיוון, ששרטטה לנו מעין טבלה של פתרונות, פטנטים וטלאים.

הדברים האלה יכולים לעבוד ויכול להיות, שבסופו של דבר, הם הדרך שצריך ללכת בה. אבל חלה עליהם קושיה גדולה, ואזכיר אותה בשם תלמידתי נעמה רשף, ששאלה: "נניח אפילו שמוצאים כל מיני פטנטים לפתרון מעשי. אבל מה לגבי הבעיה הדתית היסודית? איך הקב"ה נתן לנו תורה עם כזאת תקלה בתוכה?" הרי יש פה שאלה תיאולוגית, שאלה דתית מאוד פשוטה. נניח שפרקטית אפשר למצוא פתרונות, כאשר על הנייר אנו משאירים את כוח הבעל בדיני גיטין, אבל אומרים בעצם בינינו לבין עצמנו: הרי זה מעוות והתקלות גדולות, הדברים נוראים ואיומים בלי קץ וגבול, "אשר שלט האדם באדם לרע לו" (קהלת, ח'), (ט'), דברים שאין הדעת סובלתם. הבה נמצא להם פתרון טכני ע"י הסכמי קדם-נישואין ו"הרכב דיינים" כזה או אחר, ושוטר שיעמוד על גבי הדיינים, שלא ילכו הביתה אחרי שעתיים... (ואנחנו רחוקים, לצערנו הרב, גם מזה!). אבל גם אם ימצאו כל מיני פתרונות בפועל, מה יהא על השאלה היסודית? איך יכול להיות שיש לנו בתורה אי-צדק כל-כך עמוק?

דובר כאן על קדושה; הרב רקמן דיבר על קדושה ודניאל טרופר בירך אותו על כך וגם הרב ערוסי דיבר קודם על קדושה. ידיך, קדושה היא דבר נפלא ולא היתה כיפה לראשי אם לא הייתי מחפש את הזיקה לקדושה. אבל קדושה היא גם דבר מסוכן מאוד. בשם קדושת המשפחה אנחנו שומעים לא אחת צידוק לדברים נוראים. אנחנו שמענו גם היום הדים לדברים האלו, ולצערי הרב, במפגשים שונים עם נציגי הרבנות הראשית, עם פעילים ופעילות, שמעתי יותר מפעם אחת טענה, שאם נבוא ונקל על ההיחלצות מן הנישואין? אנחנו פוגמים בקדושת חיי המשפחה. התרגום שלי לאמירה הזאת? ותסלחו לי אם הפירוש הוא מר ומתרעם? ש"בהקלה על נשים להשתחרר מנישואים כפי שתוארו, יש פגימה בקדושת חיי המשפחה", הוא זה: שלהחזיק אשה "שתיבעל לשנאו לה" (בלשון הרמב"ם בהלכות אישות, י"ד, ח') או להחזיק אשה תחת דיכוי או מכות, או אלימות מילולית ורגשית, הרי זו קדושה. זה הלא מסמר שיער!

ראוי היה, שכל אוזניים תצילנה לשמוע שימוש איום כזה במושג קדושה. תחת זאת, נהיה טיעון זה כדבר שאדם דש בעקבו. תדיר אנו שומעים, שאם תהיה חירות גדולה יותר להשתחרר מנישואים של מלכות, תיפגם קדושת חיי המשפחה. שימוש כזה בשפה נשמע לי כמו בספר "אלף תשע מאות שמונים וארבע" של אורוול. לקרוא לזה "קדושה" זה כמו להגיד "אמת היא שקר!" "מלחמה היא שלום!" או כדברי הנביא, "הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע, שמים חושך לאור ואור לחושך, שמים מר למתוק ומתוק למר" (ישעיהו, ה', כ'). הכל הפוך. אם זאת "קדושה", אז אני כבר לא יודע אם אנחנו מדברים באותה שפה!

מכאן אנו באים לדרך השנייה, המציגה חלופה עקרונית לכל אותם פתרונות האומרים "יש כאן עיוות בסיסי, אבל בואו נמצא פטנטים ונטליא טלאים כדי לעקוף אותו" (וכאמור, חלק מההתקדמות ההלכתית ומתיקון העולם על פי ההלכה נעשה תמיד במסורת בדרך הזאת). דרך שנייה זו קרובה יותר ללבי, גם מתוך שעיינתי בדברים, בתשובות ובטיעונים ואני רואה בה אמת הלכתית, וגם מפני שאני רואה בה (מה שלא צריך להיות סותר לאמת ההלכתית) אמת דתית-תיאולוגית.

דרך זו מיוצגת על-ידי הפתרון של הרב פרופ' פלדבלום, והפתרון של בית-הדין בראשות הרב פרופ' רקמן:

שני פתרונות, שאינם זהים, אך קרובים זה לזה ביסודם. יסוד זה יש בו בעיני יתרון דתי עמוק, מפני שהוא אוחד את השור בקרניו ואומר: "כן, עצם זה שיהיה קניין הגוף, שתהיה שליטה, שיהיה שיעבוד ביסוד קשר הנישואין - איננו קביל בזמן הזה." יש כאן פרספקטיבה היסטורית מעניינת שאומרת: אולי פעם זה היה קביל, אך לא בימינו. מתעוררת איפוא השאלה, איך יכול להיות שתינתן תורה א-לוהית, שהיתה קבילה לשעתה והיום היא לא קבילה?

ובכן שאלה זו אינה מיוחדת למקרה שבו אנו דנים כאן היום. הוזכרה כאן תקנת הפרוזבול של הלל? אפשר להקשות שם אותה קושיה עצמה, וכן במקרים רבים בתולדות ההלכה לדורותיה. אין לי פנאי להאריך בבירור השאלה הזאת מנקודת המבט של פילוסופיה יהודית, אך אזכיר את הרמב"ם (בחלק ג' של מורה הנבוכים פרק ל"ב), המדבר על האילוצים, גם של הקב"ה, כיוון שהוא לא בא לתת תורה למלאכי השרת, אלא לעם שנמצא בתוך ההיסטוריה. הרמב"ם מרחיב את העיקרון של "דיברה תורה כלשון בני אדם" לכך, שנותן התורה מתאים את התורה בשעת נתינתה, למצב ההיסטורי והתודעתי של מקבליה.

מכאן עולה, שכדי שהתורה תמשיך להיות מתאימה מדור לדור, ניתנה לנו, לא כדברי הקראים, תורה אחת, אלא שתי תורות, התורה שבכתב והתורה שבעל-פה. אני לא מצליח הרבה לכוון בתפילה, אבל כשאני עולה לתורה, אני משתדל לכוון מאוד בברכה אחרי העלייה, "אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו", על פי פירוש הטור (או"ח סימן קל"ט). פירש רבי יעקב בעל הטורים: "אשר נתן לנו תורת אמת" ? זאת תורה שבכתב, כלומר כאן הצביון של אמת, של תורה שאינה משתנה, שהרי ספר תורה שאות אחת משתנה בו הוא פסול. "וחיי עולם נטע בתוכנו" ? זאת התורה שבעל פה, שבה מצוי היסוד של עולם, מפני שהיא המאפשרת את נצח התורה, מתוך שהיא חיה וחיוניותה משתקפת גם בדימוי של נטיעה, של דבר שהוא צומח.

הפתרונות האמורים משתלבים היטב במסגרת רעיונית זו. מעלתם היא בכך, שהקביעה ההלכתית שביסודם - הקביעה, שנשים, בתודעתן העכשווית אינן מתכוונות ואינן מסכימות להיקנות באותו מובן של שיעבוד ? מכניסה את השינוי התודעתי הפמיניסטי ואת תפיסת השוויון שלנו (שמקורה בוודאי, כמו שאמר הרב ערוסי, בספר בראשית) לתוך המנגנון של הפתרון ההלכתי גופו. הם באים ואומרים: בעצם, היום, בקידושין בכלל, או במקרים קשים בפרט (וזה ההבדל ביניהם) - אין הסכמה של האשה להתקדש, ואנו יכולים להצהיר שהיא אינה מסכימה להתקדש על-מנת כן.

בהשוואה לדרך הראשונה, דרך שנייה זו היא יותר מרחיקת-לכת, הרבה יותר חדשנית בפרשנותה ההלכתית. אבל בכך שהפתרון כאן אינו נשען על מעשה טלאי ועל פתרונות טכניים בלבד, הוא מיישב (או על כל פנים, קרוב ליישב) את הקושי התיאולוגי. כי הוא אומר לנו שאותה הכרה של שוויון, המציבה בפנינו את הקושיה: "איך יכול להיות דבר כזה בהלכה?!" ? שוברת בצידה, היא עצמה גם נותנת לנו את הפתרון: באמת אין דבר כזה. באמת זוגות שבאים להתקדש כפי התודעה של העם שבתוכו אנו יושבים, ואני כולל בזה חילונים ודתיים (בוודאי בחוגים הנקראים "ציונות דתית" או "דתיים מודרניים", ולהערכתי גם הרבה בחוגים

שנקראים "חרדים" ? הכללה מאוד מבלבלת!) ? בחוגים רחבים היום, שכלפיהם ומתוכם עולה השאלה: "איך יתכן שהאשה, בנישואיה, משתעבדת?!" כלפיהם אנו משיבים ואומרים: " האשה אינה משתעבדת!" זהו הגרעין ההלכתי של גישת "בית-הדין המיוחד לבעית עגונות". כיוון שנדרשת הסכמת האשה לקידושין, שהרי "אין האשה מתקדשת אלא לדעתה" (רמב"ם, הלכות אישות ג', י"ב) לכן, אם מתברר למפרע שהגבר כולא את האשה ברשעות ובברוטליות, נכון הדבר לברר איתה ולהגיע למסקנה שלכך היא מעולם לא הסכימה; זה היה מקח טעות, נעדר היסוד ההכרחי של הסכמתה ? ולכן, במקרה הזה ניתן לפסוק שאינה צריכה גט. הפתרון הזה מכניס את הקושיה ואת ההתלבטות הדתית-המוסרית לתוך עצם הפתרון ובכך מעלתו הגדולה בעיני.

הבה נסכם: שאלתי אם יש כוח לבעל בדיני גיטין - כן, למגינת ליבנו, יש כוח כזה עדיין. שאלתי עוד, האומנם זהו "מעוות"? והבעתי הסכמתי עם האומרים, שעצם הכוח הזה הוא עיוות. השאלה האחרונה והמכרעת היא, האם מעוות זה יוכל לתקון? כאן המקום להידרש לשאלה שהופנתה אלינו, האם יש בכנס הזה התרסה כנגד הרבנות או כנגד ההלכה? התשובה ברורה כמובן לכל אדם, שזהו ההפך הגמור. מי שלא רוצה נישואין כדת משה וישראל, כלל אין לו צורך בכל הכנס הזה. מי שרוצה להשליך את הנישואין כדת משה וישראל אחרי גוו, יש לו היום פתרונות מפתרונות שונים, חבילות של נסיעה לקפריסין וכיוצא בהן. אפשר לצערנו, להבין מה מביא אנשים ונשים לרצות בכך, אולם לא בהם אנו עוסקים היום. הכנס הזה מכוון לאלו אשר, בין באונס ובין ברצון, או מתערובת של מניעים, הכוללים דבקות במסורת וחיפוש של אותה קדושה שדובר בה, דבקים בנישואין כדת משה וישראל. מה יהא עליהם? האם יכול להימצא להם תיקון המעוות? ועל כך הכרתנו היסודית אומרת, כי התיקון מוכרח להימצא, עוד בטרם אנו יודעים איך בדיוק ייעשה הדבר.

האמונה בתורה ובנותן התורה מוכרחה להתפרש כאמונה באפשרות התיקון. המחשבה כאילו יש חלילה בתורה עוול שאינו ניתן לתיקון - היא בגדר חרפה בלתי נסבלת עבור מי שאוהב את התורה ומאמין בה. נקודת המוצא היא, עוד לפני שאנו יודעים איך בדיוק יימצא התיקון, שהוא חייב להימצא - ולא תיקון לעשרה אחוזים, או לחמישים אחוזים, או אפילו לתשעים ותשעה אחוזים. אם התורה היא תורת אמת, ואם נותן התורה אוהב את בריותיו, לא יתכן שתהיה עגונה אחת, או אשה אחת (וכן לא גבר אחד, אף כי דבר זה פחות מצוי, מסיבות מובנות) - לא יתכן שיהיה שום אדם שבוי בנישואין בעל-כורחו.

אחרי ההצהרה היסודית הזאת, כאשר אנו שואלים כיצד יתבצע התיקון, נתונות לפנינו שתי הדרכים שתיארת. יתכן שבסופו של דבר ידרש צירוף של שתיהן. אך לבסוף יש לשאול גם, לא רק "כיצד?" אלא גם "על-ידי מי?" והרב ד"ר ערוסי דיבר על כך, שהדברים צריכים להיעשות על-ידי גדולי התורה. ובכן, הרב ד"ר טרופר דיבר על "דמוקרטיה", על כך שגדולי התורה נבחרים בהליך מעין-דמוקרטי, מכוחה של הסכמה עממית. אולם המסכימים והבוחרים כאן - כמו גם הנבחרים ? אינם אלא הגברים. הרי אין מדובר בבחירות דמוקרטיות, אלא בתהליכים חברתיים, המשלבים הירארכיה וכריזמה אישית לכינונה של הכרה בגדולתם של אנשים מסוימים. אך כל מי שמצוי קצת בחקר המיגדר ובמערכות הירארכיות יודע, שבמצב כזה, לא הכל הם בעלי השפעה שווה על הקביעה מי יחשב לגדול-תורה ומי לא. נכון, הדבר תלוי בנו, במובן

הרחב ביותר - הגברים והנשים. המלעיזים יאמרו, שמבית-דין המורכב רק מגברים, לעולם לא נוכל לצפות לצדק עבור נשים. אני עצמי אינני מזדהה עם קביעה דטרמיניסטית כזאת, שגברים לעולם לא יוכלו להוציא משפט צודק מתחת ידיהם. יש מחברי לספסל הלימודים שנעשו דיינים, ואינני סבור שהדיינים הם אנשים אטומים. הם אנשים טובים - ובכל זאת הצדק אינו יוצא עתה מתחת ידיהם, אף כי אני מאמין שאפילו מבית-דין על טהרת הגברים הוא עשוי לצאת, כרצון נותן התורה. אכן, עליהם נטל ההוכחה בדבר זה. כל עוד אין הדבר מתרחש, גוברים הקולות האומרים: זה מה שקורה כאשר נשים מנועות מלכהן בתפקידים הללו.

בהקשר זה אני רוצה להצטרף לפנייתו של הרב פרופ' פלדבלום לארגוני הנשים, בלי לסתור את הפתרונות שדובר בהם, לנישואין שכבר נערכו, ולהדגיש את חשיבותם של הסכמי קדם-נישואין. הסכמים אלו עשויים לתרום תרומה מכרעת לצמצום דראסטי של הבעיה. האם יש מקום לחכות עד שתתכנס מועצת הרבנות הראשית ותקבע כנורמה, הסכמים כאלו בארצנו? לא נראה שכדאי לסמוך על כך. אני קורא איפוא לארגוני הנשים ולכל מי שיכול לפעול, לארגן פעולה חינוכית והסברתית נרחבת בקרב צעירות - וגם צעירים, כמובן - בגיל שלפני הנישואין, כדי להפיץ את התודעה בדבר חיוניותו של הסכם קדם-נישואין. אם הישועה לא תבוא מלמעלה, עליה לבוא מלמטה. אם הכלה המיועדת תדע לומר: "רצונך לשאת אותי - יש תנאי! לא אֶקְנֶה לך אלא בהסכם כזה" - הדבר יתקבל ויתפשט לבסוף גם בקרב הרבנים.

אסיים ואומר, כי תיקון זה יהיה טוב לא רק לנשים, אלא גם לגברים. כל מי שמאמין באהבת אמת, נהיר לו, שאהבה המיוסדת על יתרון כוח ועל שליטה, מתקימת תחת עננה. לא רק הנשים הן שירוויחו מתיקון זה של "והיה העקוב למישור".

CONTENTS

Ruth Halperin-Kaddari	Remarks in memory of Prof. Ariel Rozen-Zvi	1
Susan Moller Okin *	Marriage, Divorce, and the Politics of Family Life	7
Phinhas Shifman	Is There Indeed an Halachic Problem?	27
Susan Aranoff *	Two Views of Women / Two Views of Marriage	32
Ruth Halperin-Kaddari	Man, Woman, Marriage and Captivity: The Construction of Gender in Marriage and Divorce	44
Ester Sivan	Prenuptial Agreements; Past Agreements, Past Experience and Future Prospects	61
David Golinkin	Approaches of the Conservative Movement toward Solving the Problem of Chained Women	71
Meir Simcha Feldblum	The Problem of Chained Women and Mamzerim - Suggested Solutions	83
Emanuel Rackman	From Status to Contract to Status: Historical and Meta-Historical Approaches	97
Daniel Tropper	Some Thoughts in the Light of the Activities of Rabbi Rackman's Special Court for Chained Women	101
Noam Zohar	The Husband's Power in Halakhic Divorce: Is this indeed "A twisted thing that cannot be made straight"?	107

* *In English*

THE FANYA GOTTESFELD HELLER CENTER FOR THE STUDY OF WOMEN IN JUDAISM

The Fanya Gottesfeld Heller Center for the Study of Women in Judaism is an interdisciplinary institute whose purpose is to bridge the gaps between the role of women in orthodoxy and advanced feminist research on the place of women in religion and culture. The Center examines modern female identity within the context of traditional sources and its programs encompass both research and education.

In the area of **research**, the Center aims to fill some of the numerous lacunae which still characterize scholarly knowledge about the history and creativity of Jewish women through the ages. The Center encourages and promotes research in these fields, on which it also conducts occasional symposia and colloquia. In the area of **education**, the Center intends to generate a transformation in the way in which topics associated with Jewish women are taught in schools. To that end, the Center conducts specific supplementary courses designed to provide teachers with a knowledge of the place of women in Hebrew literature, Jewish history, and Jewish studies.

Academic Governing Board (Bar-Ilan University)

Professor Moshe Garsiel (Chairman; Dean of the Faculty of Jewish Studies); Prof. Tova Cohen (Director; Dept. of Hebrew Literature); Prof. Yaffa Berlowitz (Hebrew Literature); Prof. Shemuel Fiener (Jewish History); Dr. Yosef Fleishman (Bible); Prof. Aryeh Friemer (Chemistry); Dr. Ruth Halperin-Kadari (Faculty of Law); Prof. Dafna Izraeli (Sociology); Dr. Margalit Shilo (Eretz Israel Studies).

Interational Advisory Board

Rabbanit Malka Binah; Mrs Rachel Furstenberg; Mrs. B. Greenberg; Mr. Benjamin Heller; Mrs. Fanya Heller (founder); Mrs. Suzie Hochstein; Mrs. Tova Ilan; Rabbi Emanuel Rackman; Rabbi Shlomo Riskin; Mrs Lea Shakdiel; Dr. Edward Steinberg; Colonel Ahuvah Yannai (IDF).

International Academic Advisory Board

Prof. Sylvia Barak Fishman (Brandeis Univeristy, USA); Dr. Naomi Cohen (Haifa University, Israel); Prof. Yehudah Gelman (Beer-Sheba University, Israel); Prof. Susan Hendelman (University of Maryland, USA); Prof. Paula Hyman (Yale University, USA); Prof. Debbie Kaufman (Northwestern University, USA); Dr. Hanah Naveh (Tel-Aviv University, Israel); Dr. Hanah Safrai; Prof. Alice Shalvi (JTS, Israel); Dr. Debbie Weisman (Kerem, Israel); Prof. Elimelech Westreich (Tel-Aviv University, Israel); Dr. Joel Wolowelsky (Flatbush Yeshivah, USA).

Director: Prof. Tova Cohen

**MARRIAGE, LIBERTY AND EQUALITY:
SHALL THE THREE WALK TOGETHER?**

Bar-Ilan University
Ramat Gan, Israel 52900

ISSN 1565-0413

September 2000

The Fanya Gottesfeld Heller Center
for the Study of Women in Judaism
tel. 03-5318286
fax. 03-5351233
jwmn@mail.biu.ac.il
website: www.biu.ac.il.js.jwmn

THE FANYA GOTTESFELD HELLER CENTER
FOR THE STUDY OF WOMEN IN JUDAISM

Women in Judaism

Discussion Papers

No. 4-5

Marriage, Liberty and Equality: Shall the Three Walk Together?

Editor: Tova Cohen

Bar-Ilan University